

Tudományos észjárás és karizmatikus tudás

LEVÉL PLÉH CSABÁNAK

Kedves Csaba!

Nagy érdeklődéssel olvastam a *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében* (Osiris Könyvkiadó, Bp., 2000.) című könyvről a *BUKSZ* 2001. téli számában megjelent recenziódat (380–383. old.), és talán szokatlan módon – így: *nyílt levélben* – szeretnék rá válaszolni. Több oka is van az effajta levélírói buzgalmamnak. Van egy formai oka is: azért írok ilyen *nyílt* levelet, mert ha egy veretes és személytelen tanulmányt – mintegy válasz(ön)recenziót – írnék, az óhatatlanul sajátos önnapológiának tűnne az olvasók szemében. *Személyes* (csak köztünk maradó) szóbeli eszmecsereként vagy *e-mailes* „villámcserelevél” formaként viszont nem tudnám közhírré tenni azon *tartalmi* kérdéseket, amelyek recenziódban és az én rá adandó észrevételeimben – így egymásra reflektálva – valószínűleg mások számára is tanulságosak lehetnek.

A formai okon túl azonban levélírói buzgalmamat elsősorban olyan tartalmi problémák motiválták, amelyek a köztünk – immár bizony több mint két évtizede – folyó tudományos diskurzusból erednek. A kezdeteiről is érdemes lenne írni, arról a tanár–diák viszonyról, ami megalapozta máig tartó szakmai kapcsolatunkat, de ezt egyelőre elhalasztom (megvárva esetleg azt az időt, amikor majd saját magunkra is alkalmazzuk az önéletrajzi módszerrel végzett pszichológiatörténeti kutatásainkat) – a lényeg ugyanis *itt és most* az: recenziód nem egyszerűen vitára, hanem eszmecserere ösztökél. Ez a különbségtétel „vita” és „eszmecsere” között abból fakad, hogy recenziód számomra nem az öklelőző *baj-vívást* idéző fegyvercsörtetést, hanem az elegáns *vívó* mozdulatokkal végrehajtott, sportszerűen elhelyezett *szúrá-*

sok képzetét keltette, olyan *szúráso-két*, amelyek *hasonló akciókat* indíthatnak el, nem pedig valamiféle furfangos és/vagy brutális ellentámadást. Szóval recenziódról érdemes eszmét cserélni – és mindezt azért is érdemes megtenni, mert (remélem) másoknak is tanulságul szolgálhat.

Az alábbiakban azon észrevételeimet veszem sorra, amelyek a *szúrás és visszaszúrás* koreográfiáját követve eszméink találkozási pontjait fogják kimetszeni.

Recenziódat olvasva nagyon érdekes és tanulságos is volt számomra, hogy egyrészt Karácsony Sándor értekelése, másrészt az én ilyen-olyan elemzéseim milyen érdekes gondolatokat keltettek benned: olyan gondolatokat, amiket (talán) nagyon is figyelembe vennék – ha most kezdenék el Karácsony Sándorral foglalkozni. De bizony ez 1979-ben kezdődött, és lényegében 1988-ban be is fejeztem. Az csak a látszat, hogy valamiféle „folytatást” is felmutattam. Ez a munka az 1980-as évek terméke, s akkor is kellett volna megjelennie. (Próbálkoztam vele, nem ment.) Ez nem logikai vagy tartalmi érv ugyan, pusztán gyenge önéletrajzi adalék a kiinduló helyzetre vonatkozóan. Ráadásul, amit a recenziód végén írsz Karácsony Sándor folytathatatlanságáról, ez paradox módon az én Karácsony-kutatásaimra is vonatkozhat, miközben szabadulni sem tudok Karácsonytól. Nem olyan megtisztelő felkérésekre gondolok, mint az Új Mandátum Kiadótól kapott megbízás, hogy állítsam össze a Magyar Pantheon sorozat részére a Karácsony-kötetet, vagy Kiss Endre izgalmas felkérésére, hogy írjak Karácsony Sándor és Kiss Árpád (konfliktusos) kapcsolatáról – ezeket a felkéréseket könnyen el tudnám hátrítani (időnként szeretném is, amikor elakadok a munkában), de nem teszem. Nem teszem, mert Karácsony Sándor – akár tetszik ez nekünk, akár nem – „médiúm”: egy olyan erő, aki képes gondolatokat, eszméket és persze (Belőled is!) indulatokat provokálni. Miért? Te úgy véled, azért, mert – többek között – „tudományellenes, homályos és ideologikus programszerző” volt. Nem kétséges, hogy sokan, sokszor írtak,

mondtak ilyen és ehhez hasonló ítéleteket Karácsonyról (könyvemben részletesen elemzem ezeket is), oka is lehet ennek, s nem pusztán azért, mert sokan és sokszor mondták ezt róla – én mégis másképpen látom.

Karácsony számomra a ZSENIÁ-LISAN DILETTÁNS – magyar és (nem mellesleg) mélyen hívő, református – gondolkodó volt. Az összes ágas-bogas gubanc ebből adódott. Az egyik „gubanc kifejtés” – és interpretációolvasat (ti. az én interpretációolvasata) – a Te izgalmas recenziód.

Természetesen sok mindenben másképpen látom „hősömet”, mint Te. Ez abból adódik, hogy a szigorúan *szcientikus* tudományfelfogás (ha ez így nem szószaporítás) s a tudásszociológiai rekonstrukción alapuló, a tudományos racionalitást az életvilág előfeltételeiből eredeztető interpretatív szemlélet között milyen nagy különbségek is lehetnek. Te kevésbé veszed észre az átmeneteket, én pedig a személyes és a kollektív életvilág „görcseit” igyekeztem feltárni, ráadásul úgy, hogy ahol sima átmenetnek tűnhetnek a folyamatok, én ott is inkább antinómiákat vélek felfedezni. Például Te arra utaltál, hogy Karácsony különböző tanítványai milyen eredményesen és hatékonyan dolgoztak (például Téged is tanított Kontra György biológiára stb.), én viszont arról sem feledkezem meg – és talán a hangsúlyt valóban inkább ide helyeztem az elemzéseimben –, hogy az említett tanítványok akkoriban éppen így-úgy konspiráltak „karácsonyista” voltak, vagy legalábbis nem volt ajánlatos nyíltan hangoztatni ez irányú kötődésüket stb.

Írásodat azért is nagyon élveztem, mert Te azon kevesek közé tartozol (és tartoztál), akik – bár nem fogadják el, de – ismerik, olvasták Karácsonyt. Nagyon jól emlékszem, hogy 1979-ben, amikor elkezdtem foglalkozni vele, s Veled is eszmét cseréltem ez ügyben, Te rögtön tudtad, ki-ről van szó, sőt – s ez a lényeg – olvastál is tőle. Ezt akkor még csak Buda Bélánál tapasztaltam, azzal a különbséggel, hogy ő még szimpatizál(t) is Karácsonnyal. Huszár Tibor, Pataki Ferenc is persze nagyon

jól tudták, kiról van szó, de – ismerték el töredelmesen – nem igazán tanulmányozták írásos életművét, s inkább az volt az „árulkodó jel”, hogy milyen negatív kép élt bennük az „Öregről”. Ez a *politikai felszín* hatása volt, ami ugyanakkor könnyen tud(ott) találkozni akár a nyugati(as) „hegelianus marxizmus”, akár – a Te esetedben (most is) – a „technokrata, pozitivistá és individualista” világkép irányából megfogalmazott *tudományosság* kritériumaival, vagyis azzal a kritikával, amely a Karácsony Sándor által állítólag képviselt borzalmasan irracionális tudománytalanságot ostorozza.

A benned kialakult *elmélyülten* negatív kép miatt azonban nem veszed észre azt, hogy én is *kivülről* elemzem Karácsonyt, csak az én interpretációs perspektívám egy alaklélektani – vagy ha tetszik, fenomenológiai szociológiai – látószögből adódik. Karácsony Sándort én *kontúr*nak mutattam be, *límesnek*, olyannak, aki a *határon* áll, vagyis egyensúlyozik: például a tudományosság és a tudománytalanság, a racionalitás és az irracionális, a szubjektív és az objektív, az egyén és a közösség, a hagyomány(ok) és az újítás(ok), a Kelet és a Nyugat, vagy a politikában (ideológiában) a bal és a jobb *határán*. Olyannak igyekeztem őt leírni, aki éppen sajátos *kontúr* voltából adódóan nagyon intenzíven tudott maga körül konfliktusokat gerjeszteni, illetve aki éppen ezzel tudta a társadalmi (történeti, politikai) sorsproblémákat artikulálni – miközben az ő gyakorlati ténykedése elsősorban pedagógiai (tehát nem „szcientikusan”) tudományos, nem filozófiai, nem politikai) ihlettségű volt. Ráadásul ez a pedagógiai motiváltság mindenekelőtt Karácsony Sándor személyiségéből, mondhatni *karizmatikus* karakteréből fakadt, egy olyan – Németh László találó metaforájával élve – „mágnesemberből”, aki nagyon tudta polarizálni szűkebb és tágabb környezetét is: aki vonzott és taszított.

Én tehát azzal az interpretációs perspektívával „játszottam”, hogy végigelemeztem: kik, miképpen, milyen motivációktól hajtva billentették át a „Karácsony-kontúrt” ebbe vagy abba az „egész”-alakzatba. A Te tu-

dományos észjárásod is, mondhatni, megbicsaklott a Karácsony Sándor-féle karizmatikus „tudás-kontúron”: az irracionális, a tudománytalan stb. „egész”-alakba billentted őt.

Azt persze jól látod, s nem is tagadom, hogy volt és van bennem empátiás rezonancia Karácsony Sándor iránt. Azt hiszem tehát, hogy én valóban „megértőbb” voltam/vagyok Karácsony és az általa reprezentált jelenségkör irányát, de ez korántsem jelentette azt – amire Te végül is kifuttattad a recenziódat –, hogy valamiféle „közösségi ember felmagasztalása” hatja át a könyvemet. Ez bizony, kedves Csaba, téves interpretáció: a jól bejáratott „egész”-sé má(da)t működteted! Még jó, hogy nem azt írod, hogy egy kálvínistán „magyar(kodó) Makarenko” feltámasztása lett volna a célo.

Az is egy izgalmas eszmecsere témája lehetne, miért gondolod, hogy az Exodus, a Karácsony-kör a „sértett emberek” gyülekezete lett volna. Pontosabban itt is arról lehet szó, amit fentebb már jeleztem: én ez esetben is inkább az átmeneteket, és leginkább az antinómiás görcsöket, a kontúr- és határhelyzet(ek) által gerjesztett konfliktusos mechanizmusokat véltem diagnosztizálni. Hosszabban és kifejtőbb módon is érvelhetnék, de most csak utalok Lükő Gáborra. Én vele az 1980-as évek közepén jó néhányszor találkoztam, hosszú magnós interjúkat is készítettem. Elképesztő és lenyűgöző volt! Valóban fröcsögött a sértettség (is) belőle – de nem hiszem, hogy az ő tudományfelfogása és -gyakorlata sérelmi alapon kifejtett alternatív aktivizmus lett volna. Ott és akkor (tehát az 1980-as években) – és korábban még inkább – bizony kemény tudománypolitikai, hatalmi viszonyok nyomták őt (is) ki a perifériára; átkozódott is, szerintem joggal, Ortutay Gyulára, Mátrai Lászlóra, Szentágothai Jánosról sem valami hízelgő módon anekdotázott stb.

És végül: én azt tapasztaltam, hogy Karácsonyt nem azért nem olvassák sem a pszichológusok, sem mások, mert a „plebejus módon sértett irracionális közösségi elv” számukra elfogadhatatlan, hanem mert egyszerűen (vagyis hát nagyon is összetett

módon – ezt igyekeztem, úgy-ahogy, rekonstruálni) az általános emlékezetvesztés áldozatává vált ő is. Legálábbis én ebből a munkahipotézisből indultam ki, tapasztalataim is erre utaltak. Karácsony pedig számomra mondhatni csak ürügy volt. Tartalmilag engem valójában nem is annyira Karácsony Sándor érdekelt – ám kétségtelen: kiváló „médiúra” leltem benne –, hanem a kommunista diktatúra destruktív, emlékezetvesztésbe taszító hatásmechanizmusait akartam tetten érni. Módszertanilag pedig az foglalkoztat(ott), hogy a *szubjektív életvilágba ágyazott egyedi élettörténeti eseményeket feldolgozó és értelmező pszichohistóriai, történelmi szociálpszichológiai és tudásszociológiai eljárásokkal, fogalmi hálókkal és szemléleti keretekkel mit tudok kezdeni*.

A dátumokkal történő „játszadósáim” (nagyéntek, pünkösöd) ezt a tartalmi és módszertani *érintettségemet* tették kronologikussá. A tartalmi és a módszertani problémákat továbbra is nyitottnak gondolom. (A tartalmiakat persze részben másképpen, mint az 1980-as években.) Ezért pedig – sajnos – még mindig aktuális Karácsony Sándor. Remélem, hogy egyszer (de minél előbb, még a mi életünkben) valóban múzeumba tehetjük Karácsony Sándort, egy olyan *élő* múzeumba, emlékeztető- és -karbantartó intézménybe, amit mi hoznánk létre: a Magyar Pszichológiatörténeti Archivumba.

Budapest, 2002. január 14.
Barátsággal üdvözöllek:

Gondolatok egy könyvismertetés kapcsán

A TUDOMÁNYOS VITA ETIKÁJÁRÓL, A HANGNEMRŐL, VALAMINT A MAGYAR AGRÁRIUM HELYZETÉRŐL ÉS EGYÉB KÉRDÉSEKRŐL

„A jóindulatú, ám tudatlan emberek több kárt okoztak a történelemben, mint a rosszindulatúak tudatosan.”

Milton Friedman Nobel-díjas

A *BUKSZ* 2001. őszi számában „könyvismertetés” jelent meg Fertő Imre tollából, a *Szemle* rovatban Buday-Sántha Attila, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető professzora *Agrárpolitika – Vidékpolitika* című könyvéről, (289–292. old.) amely a *Dialog Campus* Kiadó gondozásában jelent meg 2001-ben. Az „ismertető” cikk hangvétele annyira durva, ledorongoló, bántó, hogy méltatlan a tudományos viták színvonalához, ezért szót sem érdemelne. Viszont akkora ostobaságokat tartalmaz, amelyekkel mégis csak érdemes és kell is foglalkozni.

A *Szövegkezelés* című folyóirat 2001/2. számában jómagam is írtam elemző tanulmányt az említett könyvről, *Elmélkedések az agráriumról egy könyv kapcsán* címmel. Most egy „könyvismertetés” kapcsán fogok tehát az agráriumról és sok minden másról elmélkedni.

Önmagában is érdekes lenne, hogy miért durvult el a hangnem az utóbbi években az agrár-közgazdasági szakirodalomban is, mint annyi más területen, így a politikában, azon belül is főként az agrárpolitika területén. Miért *ellenség* az, aki másként gondolkodik, másként értekel, egyesek szemében legalábbis?

Előljáróban annyit, hogy nehéz helyzetben vagyok, ugyanis Fertő Imre gúnyos, ledorongoló, pöffeszkedő hangnemű írása kipécézi egyik kollégámat: „a szerző egyik beosztottja meleg hangú írásban dicsérte meg főnöke munkáját”. (Ezt

másként *nyalizásnak* lehet fordítani, ha pontosítani akarunk ugye, legalábbis ezt írja körül Fertő Imre.) Nos, jómagam is a szerző *munkatársa* vagyok, és nem véletlenül használva (és emelve ki) a munkatárs szót a „beosztott” helyett, mint említettem, én is írtam kollégám művéről ismertető cikket. Hogy (nem mindenben, de az alapkérdésekben) egyetértő, egyformán gondolkodó emberek összejönnek egy műhelyben, egy tanszéken, azt hiszem, természetes dolog, ezt a műhelyt nevezték már mások, földrajzilag igen távol levők és egyben neves agrárközgazdák „pécsi iskolának”, ami önmagában nem érdem, csupán tény. Mindazonáltal itt most eltekintek a könyv értékeinek méltatásától, éppen e „főnök-beosztott” viszonyra való sanda célozgatás elkerülése végett, ezzel szemben inkább a *könyvismertető* (?) állításával szeretnék foglalkozni. A stílus az ember, tartja a mondás, és először is erre a kérdésre térnék ki. Nemcsak a magyar politikai életben, de a tudományos közéletben és publicisztikában is elharapózott az ordenáré, ledorongoló stílus, ami többnyire az e stílushoz ragaszkodók felkészületlenségét, felületességét hivatott leplezni az adott kérdéskörben. Ez előjön lektori véleményekben, publicisztikában, „szakcikkben” stb.

Természetesen lehet egyet nem érteni egy-egy szerző állításaival, na de így, ebben a hangnemben, ahogy Fertő Imre kifejti? Itt maga a hangnem, a nyílt rosszindulat az elképesztő, az a hihetetlen magabiztosság, fölényérzet, a leplezetlen megvetés, a gúny a vitapartnerrel (jobban mondva a megtámadott személlyel) szemben, amely árad a cikkből. Hozzátennem, hogy esetenként, nagyon ritkán előfordulhat, hogy valaki nagy ostobaságokat kénytelen cáfolni, és a kritika tárgyát képező mű, személy, nézet valóban megérdemli a gúnyt, még egy szakmai, tudományos könyv esetében is, csak hát itt most enyhén szólva nem erről van szó. Tudományos körökben ismert és hangoztatott tény, hogy valaki annál magabiztosabb egy vitában, egy

adott területen, minél tudatlanabb, tájékozatlanabb. Azt hiszem, ez a „könyvismertetés” is alátámasztja ennek az igazságát.

Nézzük a cikkíró állításait a teljesség igénye nélkül, a „sületlenségből elég a kevés is” alapon! Azt írja: „A szerző osztja a *nagyüzemi mezőgazdasághoz kötődő* [sic! Kiemelés: G. L.] kutatók szélesebb körben elfogadott véleményét, miszerint a magyar mezőgazdaságot a rendszerváltás során *tudatosan* [kiemelés: G. L.] tették tönkre”. Érdekelne, hogy kik ezek a „nagyüzemi mezőgazdasághoz kötődő” kutatók, akiknek ez lenne a véleménye, én még ilyen blőd véleményt nem hallottam mértékadó szakmabelitől, de a könyvben sem szerepel még csak hasonló állítás sem. Hogy tönkretették a magyar mezőgazdaságot, az kétségtelen tény, ezt valóban sok hazai agrárközgazda vallja, de nem tudok olyan kutatóról, tudósról, aki rosszindulatot, haza- és nemzetrontó akaratot, valamiféle árulást tetelezne föl a folyamatok hátterében. Mint hangsúlyozom, a könyv szerzője sem állít ilyet sehol. Fölteszem a kérdést Fertő Imrének: vajon melyik oldalon, hol olvasta? (Egyáltalán, olvasta a könyvet?)

Az viszont igaz, hogy az 1970-es években kialakult, sajátos „magyar agrármodell” tudatos lerombolása volt a rendszerváltás utáni kormány és politikai garnitúra szavakban is meghirdetett, nyíltan vállalt célja, ami objektíve elvezetett a mezőgazdaság lezüllesztéséhez, jóllehet senki nem állítja, hogy ez utóbbi lett volna a tényleges cél.

A fölvetett módszertani kérdésekre nem térek ki, a könyvíró módszerei kiállják a tudományos kutatóval szemben támasztott legszigorúbb követelményeket, nagy mennyiségű tényadatra támaszkodva vonja le következtetéseit. A hivatkozásjegyzékkel kapcsolatban meg kell jegyezni: nevetséges „vád” (bár gyakori a hazai vitákban), hogy a szerző ezt vagy azt a művet nem szerepelteti könyve hátoldalán, már tudniillik, ha nem hivatkozik arra a műre. Egyáltalán nem biztos, hogy nem ismeri a föl

nem tüntetett művet, csupán nem tartotta fontosnak az adott téma kifejtése szempontjából. Például Csáki Csaba munkásságának „kifejtése” pusztán abból következik, hogy a kiváló tudós munkássága korábban sem kifejezetten az agrárpolitika témaköréhez kapcsolódott, ugyanakkor az 1990-es évtizedben az agrárátalakulás körül zajló vitáktól lényegében távol maradt. Fertő Imre maga írja, hogy csak a hivatkozásjegyzék kilenc oldalt tett ki a könyv végén. Ha a több száz könyvet és tanulmányt kevésnek tartja, lelke rajta. Nyilván mindig lehet találni olyat, amit még a listához lehetne csapni, csak minnek?

Annyit azért megjegyeznék, hogy figyelmesebben illik olvasni, ha valamit megtámadunk! Fertő Imre szerint Varga Gyulának mindössze egyetlen műve található az irodalomjegyzékben. Nos, ez az egy valójában három, ugyanakkor a kiváló kutató még három szövegközi hivatkozással, valamint hét (!) táblázattal is szerepel a könyvben! Erről ennyit...

A részletekbe azért nem kívánok túlzottan belemenni, mert annyira csupán vagdalkozás, sommás minősítés a cikk lényege, hogy vitára sem érdemes. Bárki, aki elolvassa a könyvet, meggyőződhet róla, hogy hiánypótló munkáról van szó, nem véletlen, hogy a szakma ennyire kedvezően fogadta.

Hogy ez a szakma a „nagyüzemi mezőgazdasághoz kötődő” kutatókból állna? (Íme a „sötét” kolhozlobbi rémképe megint!) Badarság, mást erre nem lehet mondani. A racionális agrárpolitikához, a tényekhez, a magyar agrártermelő kisember érdekeihez valóban sok szállal kötődő tudósok, kutatók elismerését vívta ki ez a mű, éppen a tények tisztelete miatt. Azokról a tudósokról, kutatókról írok, akik szerint nem erőszakolt, nem ideológiavezérelte, nem rombolással, szétveréssel járó megoldást kellett volna keresni (és sajnos találni) a rendszerváltás után, hanem az organikus fejlődés, az *evolúció* útját.

Fertő Imre gúnyolódik „a magyar mezőgazdasági csoda után nosztalgizákon”. Ha valaki elolvassa a

könyvet, nosztalgizásnak ugyan nyomát sem találja, viszont láthatja az ellenkezőjét, hogy tudniillik a szerző bizony kemény szavakkal illeti az elmúlt rendszer bűneit, mint például a kollektivizálást. Kiemeli, hogy mindaz az eredmény, amit a magyar falu, a magyar mezőgazdaság elért az 1970-es, '80-as években, a rendszer ellenére, a rendszert tagadva, a rendszer kereteit feszegetve jött létre.

A 105. oldalon ezt olvassuk: „Az ún. szocialista piacgazdaság kiépítésére tett kísérlet kétségtelenül a mezőgazdaságban jutott el a legmesszebbre és eredményei is ott jelentkeztek leginkább. Annak ellenére, hogy a kedvezőtlen gazdasági hatások és *ideológiai korlátok* [kiemelés: G. L.] a cselekvést és ezen keresztül a fejlődést épp úgy torzították mint más ágazatokban.”

Tipikus csürés-csavarás, csúsztatás a mai hazai publicisztikában, és sajnos az agrárközgazdasági szakmai irodalomban is, hogy mindazok, akik a szerves fejlődés hívei, akik bírálják az 1990-es évek erőszakos agrárátalakítását, akik a múlt rendszerben elért, de éppen az *alaprendszert tagadva* (!) elért eredményeket elismerik, azok „nosztalgizárok”, a régi rendszer hívei, visszasírói. Túl olcsó, kisszerű fogás ez, szóra sem érdemes. Természetesen minden becsületes, józanul gondolkodó agrárszakember, közgazda, vagy bárki laikus csakis üdvözölheti a demokrácia és a piacgazdaság kivívását, el kell, hogy ítélje a diktatúra bűneit, amelyek közül az egyik legsúlyosabb éppen a kádári kollektivizálás volt. Csak-hogy az egyik bünt egy másik, akár ellenkező előjelű *bűn*mel jóvátenni nem lehet, legföljebb tetézni. Ilyen bűnnek tartom az 1970-es években kialakult sajátos magyar agrármódel erőszakos szétverését, a földbirtok életképtelen méretűre történő elaprózását, a volt szövetkezeti tag megfosztását saját (szövetkezeti) tulajdonától, még ha az csoporttulajdon is volt. Ugyanis saját törvényes tulajdonától fosztották meg, amikor zavaros kft-kbe, bt-kbe stb. mentették-síbolták egyesek ki, egy szűk kisebbség, az évtizedek

alatt a szövetkezeti tagság által kemény munkával létrehozott kurrens üzemszerveket, mint az állattenyésztő telepek, a borászati, a tejfeldolgozó üzemek, a szövetkezeti vágóhidak stb. Ezután kapta meg a kisember „kárpótlásként” az egy hektár körüli kisparcellát, gépek, forgóeszköz, üzleti kapcsolatok stb. nélkül.

A szövetkezet (erőszakos!) fölszámolásával gyakran az egyetlen munkaadó szervezetet szüntették meg, aminek a következménye a nagyarányú vidéki munkanélküliség, szociális válság kialakulása lett a falvakban.

Nézzünk néhány érdekes csúsztatást, olyanokat, amelyek igazolják a cikkíró tökéletes tájékozatlanságát az adott kérdésben!

A hatékonyság problémájának feszegetésekor előjön azzal a múlt rendszerben is eleget hangoztatott sületlenséggel, miszerint a magyar mezőgazdaság imponáló (egykori) eredményei, természetes mutatói mögött alacsony fokú gazdasági hatékonyság állt. Hivatkozik is bizonyos KSH-tanulmányokra 1986-ból, de jó lett volna hivatkoznia, ugyancsak Mentényi Miklós a *Közgazdasági Szemlé*ben megjelent két cikkére (Versenyképes-e, vagy túl drágán termel a magyar mezőgazdaság? 1984/2., valamint Még egyszer a magyar mezőgazdaság versenyképességéről, 1985/9.), amelyben Mentényi éppen e nézetekkel vitatkozik, bőséges tényanyagra támaszkodva. Amikor nálunk a drága gépi technika kihasználtsági foka 4-6-szorosa volt a nyugati farmokénak, amikor Wassily Leonti eff, az orosz származású Nobel-díjas amerikai közgazda leírta, hogy „a magyar mezőgazdaságban az élők munkatermelékenysége magasabb, mint a francia mezőgazdaságban”, akkor igen komikusnak tűnnek a hazai agrárium alacsony közgazdasági hatékonyságáról, túl magas ráfordításairól szóló eszmefuttatások.

Fertő a minőséget is feszegeti. Nos, Magyarországon az 1980-as évek elején minőségi tömegtermelés volt. Amikor dugig teltek Nyugaton a készletek gabonával, akkor is jó áron megvették a magyar bú-

zát, lisztet, mert az javító minőségű volt. És persze akkor ismeretlen volt szakmai berkekben a fuzáriumos búza, a pocoklyuk szaggatta, gyomos szántóföld is, nem úgy, mint ma... Természetesen nem állítom, hogy ez volt „minden létező világok legjobbika” az agrárvilágban, említhetném termékeink alacsony feldolgozottsági fokát stb., de nem kellene lekicsinyelni a teljesítményt! A Világbank egy statisztikája szerint 1968–1983 között a magyar mezőgazdaság növelte az egy főre jutó élelmiszer-termelést a leggyorsabban a világon. Nagyon sok mutatóban (egy főre jutó termelés, egy hektárra vetített termés-átlag stb.) a világ első 4–5 országa közé küzdöttük be magunkat.

Ugyancsak előjön „érvként” Fertőnél a sertéságazatban az egy kg hús termeléséhez felhasznált takarmány mennyisége. Az elmúlt rendszerben is de sokszor, de sokan odadörgölték ezt az adatot az „agráriusok” orra alá. Bizony, ebben a mutatóban „nem jól” álltunk és nem jól állunk ma sem. Csak-hogy nálunk kukoricával hizlalják a jószágot és nem hallisztal, szójalisztal, mint Nyugaton. Persze ezeket az „apróságokat” jó lenne ismerni, ha már vitatkozunk, pontosabban, ha már *ledorongolunk*...

„Nem igazolja a szerző azt a tézist sem, hogy a szocialista magyar mezőgazdaság pozitívan járult volna hozzá a vidék fejlődéséhez.” Fertő Imre „érve” az, hogy „1955 és 1993 között 7,2 millióan vándoroltak el véglegesen falujukból”. Minden gyorsan fejlődő mezőgazdaság alapvető ismérve a történelemben, hogy nagyarányú élő munkaerőt szabadít fel más ágazatok számára. Ez annyira elemi iskolás szinten belátható tény, hogy már ragozni sem érdemes. Ehhez még hozzá kell tenni annyit, hogy a mezőgazdasági üzemek a háztáji integráció és a melléküzemágak fölfuttatásával mindent megtettek azért, hogy a falusi munkanélküliség ne jelenjen meg ismét a magyar vidéken. Tessék megnézni a foglalkoztatási adatokat! Ma mindenki elfelejti a nagyüzemek nonprofit funkcióit, a foglalkoztatás, a szociális ellátás, a fa-

lufejlesztés terén, és amikor ezek a funkciók megszűntek a rendszerváltás után, akkor gazdátlanok is maradtak részben vagy egészben, és nem vette át őket sem az állam, sem más intézmény.

Emlékeztetnék rá, hogy a magyar mezőgazdaság volt a „szocialista” korszakban az egyetlen nettó exportőr ágazat, mégpedig jelentős többlettel, termelésének egyharmadát exportálva. Ez egyébként ma is így van. Az is tény, hogy ilyen arányú agrárkivitelre (össztermeléséhez viszonyítva) csak néhány ország képes a világon.

Az 1970-es években a magyar falu – némi túlzással – átköltözött a vályogházból a kétszintes családi köépületbe. Nem járult volna hozzá az ágazat a vidék fejlődéséhez? Ez egyszerűen képtelenség, de nevezhetjük marhaságnak is. Tény, hogy az egész vidék arculata, infrastruktúrája átalakult az 1970-es évtizedben, mégpedig jó irányban. Érzékelni lehetett egy markáns parasztpolgárosodási folyamatot, amely aztán sajnos az 1980-as évek közepén elakadt, majd paradox módon a rendszerváltás után a visszajára fordult, vagyis megkezdődött falvaink „lerobbanása”, elszegényedése.

A rendszerváltás utáni agresszív, szinte dühödt szövetkezetellenesség azért volt bűn a politika részéről, mert úgy „sikerült” szétverni, lerombolni ezt a struktúrát, hogy nem sikerült a helyébe egy új, működő- és fejlődésképeset állítani. A politikai, ideológiai düh irányította ugyanúgy az agrárátalakulást, mint 1958–1961 között, a kádári kollektivizálás idején. Az eredmény mindkét esetben rengeteg egyéni tragédiával járt.

Fertőnél is előjön az „államilag támogatott” magyar mezőgazdaság több évtizedes meséje. Bizonyítható, és sokan bizonyították már (lásd pl. Mentényi Miklós említett cikkeit!), hogy a magyar mezőgazdaság az elmúlt négy évtizedben nettó költségvetési befizető volt, valamint hogy az agrárrolló révén jelentős jövedelemátzivattyúzás ment végbe más ágazatokba, főként az ipar javára. De ezek olyan nyilvánvaló té-

nyek, evidenciák, hogy az ember azt hitte, már elő sem jöhetnek ilyen badarságok, mint az államilag agyontámogatott mezőgazdaság egy „szakmai” cikkben.

Fertő Imre emlegeti a román statisztikai adatokat. Hogy jön ez ide? Mindenki jól tudta már akkor, hogy Ceaușescu Romániájában enyhén szólva is kozmetikázzák a statisztikákat. Mi köze ennek a magyar mezőgazdaság tényleges (egykori) sikereihez, illetve Buday-Sántha könyvéhez? Magyarország mezőgazdaságának eredményeit a fejlett nyugati országokban is elismerték annak idején.

1991-ben a Bajor Agrárkamarák elnöke Magyarországon járt, és óva intett attól, hogy szétverjük a „jól működő nagyüzemi szektort”, rámutatva, hogy a nagy forgalmazók és élelmiszergyártók kifejezetten szeretik a mezőgazdasági nagyüzemeket, szemben a sok kicsi farmmal. Emlékeztetni szeretnék csak arra, hogy a volt Kelet-Németországban nem is verték szét az LPG-eket, pedig azok egykor valódi kolhozok voltak, ellentétben a magyarországi szövetkezetekkel.

Általában véve is lépten-nyomon előbukkan ma Magyarországon egy szemléleti probléma! Minden, ami az elmúlt rendszerben történt, ami ott keletkezett, az csak rossz és elvetendő. Még jó, hogy nem szedtük föl ilyen alapon a vasutakat, vagy nem romboltuk le a gyárakat... Iszonyú árat fizetett a magyar társadalom e hamis logikáért, s főként a vidék, a falu, a termelő kisember. Ugyanis a vezérfonal az volt, hogy akkor is el kell vetni minden, a múltban létrejött eredményt, ha az éppen az alaprendszer mint olyan tagadásaként született. (Emlékszünk rá, hogy az előző rendszerben négy évtizeden át minden problémáért a Horthy-korszakot tette felelőssé a propaganda? 1990 után megint valami hasonló ostobaságot tapasztalunk!) A magyar agrárszektor olyan mértékben ért el eredményeket a múlt rendszerben, amilyen mértékben el tudott távolodni a kolhozetalontól, vagy általában véve függetleníteni tudta magát az ideológiától, a poli-

tikától. Éppen ezt hangsúlyozza a könyv szerzője több helyen is! A 78. oldalon nagyon határozottan kifejti például, hogy az elért eredmények megvalósításának „*döntő feltétele... a nemzet túlnyomó részének az ismételten megalázott ország [célzás az '56-os forradalom levezésére! G. L.] felemelkedése érdekében végzett munkája, sokszor áldozata volt*”. (Kiemelés a könyvben, a szerzőtől!) Ennyit a nosztalgiazásról... De nem folytatom.

Fertő Imre összehord a cikkében annyi hetet-havat és a tetejébe még tücsköt-bogarat, hogy nem érdemes a témát tovább ragozni.

Inkább javaslom az olvasónak, hogy olvassa el cikkét, majd pedig vegye kézbe Buday-Sántha professzor megtámadott könyvét. A kontrasztot a kettő színvonalában úgyszólván érzékeltetni fogja, a könyvet pedig egészen biztosan élvezni majd.

GAZDAG LASZLÓ

Válasz Gazdag Lászlónak

Gazdag László levele igazolja azt a tézisemet, hogy a magyar mezőgazdaság helyzete, illetve az agrárpolitika értékelése megosztja a hazai agrárközgazdászokat. A szerzőt elragadták az indulatai, valószínűleg ezért nem érintette, illetve nem cáfolta a recenzió legfontosabb állításait. Kénytelen vagyok ezért Buday-Sántha Attila könyvével szembeni kifogásaimat röviden újra összefoglalni.

1. A szerző részlegesen és egyoldalúan dolgozza fel a magyar szakirodalmat.

2. A szerző nem hivatkozik a Közös Agrárpolitikáról szóló nemzetközi irodalomra.

3. A könyv fejtegetései nélkülöznek minden elméleti alapot, amely a választott témához kapcsolódik.

4. A szerző nem alkalmaz semmilyen kvantitatív módszert.

5. A könyv nem teljesíti a saját maga által kitűzött célokat.

6. Következésképpen, az *agrárközgazdaságtan főáramának normái* szerint a könyv nem tudományos mű.

FERTŐ IMRE

FORRÁSKUTATÁS

VITÁK A VISEGRÁDI PALOTAREKONSTRUKCIÓ KÖRÜL

BUZÁS GERGELY

A múlt fogalmának lényege a visszafordíthatatlanság. Ami elmúlt, az többé nem hozható vissza, ám ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne megismerni. A múlt megismerésének vágya az ember egyik legsajátosabb tulajdonsága. Egyetlen lehetséges eszköze a történeti forrás, vagyis mindaz, ami a múltból fennmaradt. A visegrádi palota is ilyen forrás, kutatásának eredménye pedig az a rekonstrukció, amely napjainkban épül a romok felett.

2000 októberében, ötéves restaurálási munkák után újra teljes egészében megnyílt a visegrádi királyi palota épülete. Bár a műemléki helyreállítás még távol van a befejezéstől, a félig kész épületrekonstrukció is mély hatást gyakorolt látogatókra és szakemberekre egyaránt. A visegrádi rekonstrukció mellett senki sem megy el szóltanul: sokan és sokféle véleményt fogalmaznak meg róla. Ami Visegrádon történik, mindenkiből erőteljes érzelmi reakciókat vált ki – kiből pozitívát, kiből negatívát –, azt azonban senki sem tagadja, hogy végre megmozdult valami a magyar műemlékvédelemben. Hivatalok és szakemberek magánügyéből itt újra közüggé vált a múlt és a múlthoz való viszonyunk.

Hogy a visegrádi rekonstrukció indulatokat kavart, az persze nem véletlen, hiszen minket, akik végigvitük a munkát, szintén „indulatok” vezettek. Indulatok, amelyeket a mindig félresikerült és mindig egyre több kárt okozó „romkonzerválási” kísérletek alatt fél évszázada tehetetlenül vergődő romok látványa, a kusza falcsönkok között értetlenül és érdektelenül bolyongó látogatók és a megdöbbenően tájékozatlan tudósok keltettek bennünk. Ezek az indulatok a palota megvédésére, kutatására és a kutatási eredmények mindenki számára érthető formában való közzétételére ösztönöztek minket. Ennek eredménye az a rekonstrukció, amely ezekben az években Visegrádon kibontakozik.

Másokban azonban más indulatok ébredtek: egyesekben magasztosak, másokban alantasabbak; van, aki jobbító szándékú, másoké ledorongoló. Érdekes kutatni ezen indulatok forrásait után is, mert so-

kat elárulnak megfogalmazójuk gondolkodásáról, a múlthoz és a múlt emlékeihez való viszonyáról.

A látogatók nagy többségét meglehetősen egyszerű és tiszta érzelmek vezérik: csupán jól érzik magukat a rekonstruált palota falai között. Tetszik nekik a látvány, és örülnek, mert úgy érzik, felfogható közelségbe került hozzájuk a rég elveszettnek hitt múlt.

Vannak azonban sokan közöttük, akik úgy gondolják, ez a középkori palota valamiféle nemzeti érdem, amelyre ők mint magyarok büszkének lehetnek. Az ő gondolkodásmódjukra rímelnék Rostás Tibor a *Magyar Narancsban*¹ és Maria Elena Corrado a *Palladióban* és a *Műemlékvédelemben*² megjelent cikkei is, amelyek a visegrádi palota helyreállításának célját pusztán abban vélik felismerni, hogy a rekonstrukció a magyar nemzet nagyságának kíván emléket állítani, akár hamisítás árán is. Érdekes, hogy az ő vádjai merőben ellenkező előjellel, mint a nemzetgyalázás bizonyítékai olvashatók a visegrádi múzeum emlékkönyvében, egy magát Csurka István írói (ál)néven jegyző látogató tollából. A magam részéről nem tudom felfogni, miképp lehet a magyarok mellett német, cseh, olasz és dalmát mesterek által, a régen elenyészett középkori Magyarországra francia, olasz, cseh, német és román családokból származó királyainak parancsára, e királyok megszámlálhatatlan nemzetiségű alattvalóinak adóiból felépült palota akár csak összefüggésben is egy olyan fogalommal, mint a mai értelemben vett magyar nemzet, melyet akkor fogalmaztak meg először, amikor e palota romjai már régóta mindenkitől elfeledve rejtőztek a föld alatt. A visegrádi királyi palota valóban fontos emlék: a középkor kultúrájának egyetemes értékű kincse, ám semmi esetre sem adhat okot senkinek semmiféle nemzeti büszkeségre, ezért aligha lehet helyreállításával a nemzeti büszkeséget sem felemelni, sem megalázni.

Az efféle ideológiai indíttatású értelmezések mellett szerencsére születtek komoly értékelések is. A legrészletesebb elemzést eddig Marosi Ernő publikálta a *BUKSZ* hasábjain.³ Alapos és átgondolt cikkében ő volt az első, aki tolerálta a rekonstrukciót végzők által többször hangoztatott elvet, miszerint a rekonstrukció készítése maga is a kutatás, a múlt megismerésének része. Marosi Ernő világosan érzékelte és díjazta, hogy a visegrádi palota műemléki helyreállítása a tudományos kutatás szerves részét alkotta, messzemenően figyelembe véve annak eredményeit és érdekeit. Valóban a helyreállítások során

1 ■ Rostás Tibor: A hamis emlékezet. A visegrádi palota újja születése. *Magyar Narancs*, 2002. január 17. 26–28. old.

2 ■ Maria Elena Corrado: Restaurálás Magyarországon a XX. század kilencvenes éveiben. *Műemlékvédelem*, 2001. 2. szám, 103–110. old.

3 ■ Marosi Ernő: Forrásfoglalás. Restaurálások Székesfehérvárott, Esztergomban és Visegrádon a 2000. évben. *BUKSZ*, 2001. Tél, 348–362. old.

a romot és építészeti töredékeit – mint ahogy egy történeti forrással illik – a maximálisan tiszteletben tartottuk: elsődleges célnak tekintettük, hogy mindenféle jövőbeli vagy akár a helyreállítás során fenyegető károsodástól megóvjuk. A rekonstrukció a maradványok megóvásával nem szembeállítható, hanem éppen ezt kiegészítő fogalom számunkra. Arra törekedtünk, hogy csak azt és csak olyan mértékben állítsuk helyre, ami a kutatások adataival igazolható. A csupán feltételezhető részeknek mindössze jelzései épültek meg, azok is csak ott, ahol az eredeti maradványok védelme vagy a szomszédos, biztosan rekonstruálható épületrészek helyreállítása ezt elkerülhetlenné tette. A bizonyítható részek azonban visszaépültek eredeti formájukban, sőt ahol lehet, az eredeti elemeik visszahelyezésével.

Mindamellet, hogy Marosi Ernő nagyra értékeli a tudományos kutatás és a műemléki helyreállítás szoros együttműködését, nem tud megbékülni azokkal a részletekkel, amelyek nem férnek bele a saját középkorképébe. Így jobb híján a helyreállítóknak tesz szemrehányást például a kerengőajtók különös módon belülről díszítéséért vagy a lépcsőkorlát lezáró elemének furcsa gótikus-reneszánsz stílusvegyülékéért, pedig ezekért a kritika legfeljebb Mátyás király XV. századi építészeti illetheti: e részletek mind eredetiek, feltárásuk óta, már több mint fél évszázada láthatók voltak mindenki számára, sőt tudományos publikációkban is megjelentek, csak éppen töredékesen, illetve hibásan elhelyezve. Beszédessé bizonyítéka ez az eset annak, hogy miért szükséges a kiegészítés és rekonstrukció: ha kiegészítések nélkül még egy ily kiváló tudós számára is rejtve maradhatnak ilyen eredeti részletek, akkor bizony hiba volna a kiegészítések eszközéről lemondani, ha meg akarjuk ismertetni az egykori épületet. Sőt úgy tűnik, a részleges rekonstrukció nem is elég, hanem egy-egy építészeti szerkezet teljes helyreállítására van szükség, hiszen Marosi Ernő csak most, a teljes kerengő visszaépítése után figyelt fel a kerengőboltozat sarokszakaszainak hibás rekonstrukciójára, és ezeket – meglehetősen méltánytalanul – a mi számlánkra írta. Pedig e hibás rekonstrukciók harminc évvel ezelőtt épültek, a kerengő részleges kiegészítése során, és Székér György kollégánk megfigyelése alapján éppen mi hívtuk fel publikációinkban a figyelmet hibás voltukra, bár kijavításukra egyelőre pénzhiány miatt még nem volt lehetőségünk. Marosi Ernő leginkább a kerengő színezésének rekonstrukcióját kritizálva leplezi le önmagát: bár elismeri, hogy a színezés rekonstrukciója hiteles, a mai szemnek valóban furcsa rózsaszín-fehér-vörös színhatást mégis gúnyos szavakkal illeti. „Meglépetést okoznak” számára az éles színek és formák, pedig ő is jól tudja: az eredeti visegrádi palota színei és formái is frissek és élesek voltak még a XV. században. Ám a mai emberben a középkor fogalma az ódonnal, kicsorbulttal és megfakulttal kapcsolódik össze, és ez alól nem könnyű kivonnia magát még a tudósnak sem. A középkor iz-

lése nem a mi korunk esztétikájához igazodott. Aki mai szemmel keresi Mátyás király „földi paradicsom”-át Visegrádon, az bizonyosan csalódnai fog. Mi, a palota kutatói és helyreállítói nem a saját ízlésünk és könyvekből szerzett ismereteink szerint akarunk visszaálmódni a Mátyás-kori palotát, hanem egyszerűen azt kerestük, hogy az épület ránk maradt töredékeiből mire lehet következtetni.

Ez a földhöz és kőhöz ragadt módszer más tudósok számára is nehezen értelmezhető. Marosi Ernő egy kétértelmű mondat erejéig utalt is arra a lábjegyzetekben folyó vitára, amelyet a kiváló reneszánszkutatóval, Mikó Árpáddal folytattam a visegrádi reneszánsz loggia rekonstrukciójáról, konkrétan arról, hogy az oszlopok állhattak-e a báboskorlát karcsú törpepillérei felett.⁴ Eltekintve attól, hogy Mikó kritikája egy hibás megfigyelésen alapszik – miszerint a loggia sarokoszlopa szerinte nem esik az alatta lévő korlát pillérének tengelyébe –, érdekes a probléma megoldására tett javaslata, pontosabban annak hiánya: annak ellenére, hogy minden adat adott a loggia rekonstrukciójához, ám ha „nincs rá analógia” – mint azt Mikó véli –, akkor a rekonstrukció nem lehet igaz. Analógiákat azonban lehet találni, ha az ember keres. Így a visegrádi loggiára is, nem is kisebb mestertől, mint Donato Bramantétól, vagy legalábbis az ő tervei szerint épült Busto Arsizio-i templom loggiájáról. Ám a lényeg sokkal inkább a szemléletmódban van: mi a fontosabb a kutató számára, a kézzel fogható tárgyi valóság vagy az ideálkép, amit egy stílusról megtanult, és amit még e stílus emlékei sem képesek megváltoztatni benne. Marosi Ernő viszonya is talányos e kis vitához: az olvasó aligha tudja szavaiból megfejteti, hogy szerinte megállhat-e még a lábán egy kritika, amely azt állította, hogy nem tud megállni egy loggia, ami azóta megépült, és biztosan áll.

A kutatók persze általában saját kutatási módszereikből indulnak ki, amikor kollégáik munkájáról véleményt mondanak. Ezt tette a régész Feld István is a *Műemlékvédelmi Szemle*ben megjelent írásában,⁵ amikor nagy épületkutatói gyakorlatára támaszkodva, az eredeti faltömegek jelentős részének hiánya miatt kérdőjelezte meg a visegrádi palotarekonstrukció hitelességét. A tapasztalat azonban néha könnyen félrevezet: a visegrádi palotarekonstrukció magvát a középkori építészet egy sajátos válfajának, a faragottkő-építészetnek a kutatása jelenti, amint

4 ■ Mikó Árpád: Rész és egész. A magyarországi reneszánsz kőfaragóműhelyek és kutatásuk. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok.* Művészettörténet – Műemlékvédelem X. Szerk.: Bardoly István, László Csaba, Bp., 1998. 207–223., 220. old., 18. jegyzet; Buzás Gergely: Műemlékvédelem és zsurnalisztika. *Műemléklap*, 1999. 7. szám, 17–18. old.

5 ■ Feld István: Kutatás – dokumentálás – rekonstrukció. *Műemlékvédelmi Szemle*, 1999. 1–2. szám, 27–56. old.

6 ■ Tatai Mária: Visegrádi palotarekonstrukció: kísérelt a posztmodern műemlékvédelem járatan útján. *Új Magyar Építőművészet*, 2001. 6. szám, 18–19. old.

erre Marosi Ernő is felhívja a figyelmet. A kőfaragványok felméréséből, vizsgálatából leszűrhető adatok alapvető információkat szolgáltatnak olyan épületekre, mint a visegrádi palota, amelynek építését kőfaragók irányították, ezért az épület dimenzióit alapvetően a faragottkő-szerkezetek (ajtó- és ablakkerekek, boltozatok, erkélyek, loggiák stb.) határozzák meg, a faltömegek tulajdonképpen csak kitöltő masszát alkotnak ezek között. Más a helyzet természetesen a Feld István által kiválóan ismert falusi templomok, vidéki udvarházak és kis, hegyi várak esetében, amelyeket kőművesmesterek építettek, és amelyeknek faragottkő-szerkezeteit jobbra utólag, sokszor szinte véletlenszerűen helyezték el a falazatokban. A visegrádi palotával ellentétben ezeknél az épület rekonstrukciójához a kőszerkezetek valóban kevés támpontot nyújtanak.

Az építész Tatai Mária más irányból fogalmazta meg kritikáját. Az *Új Magyar Építőművészetben* megjelent cikkében⁶ nem hitelességük megkérdőjelezése miatt sokallotta a rekonstruált eredeti formákat a visegrádi palotán, hanem azért, mert ezek hátrébe szorították a modern építészet eszközeit, amelyekkel szerinte a középkori palota hangulatát korszerű módon kellett volna érzékeltetnünk. Sajnos, az általa ajánlott módszer meglehetősen síkos talajra vezet. Jól illusztrálja ezt az esztergomi vár helyreállítása, melyet ugyanazon folyóirat egy korábbi számának hasábjain egy másik építész, Gerle János magasztalt fel. Esztergomban valóban nem készült rekonstrukció – azt a néhány rosszul sikerült középkori kőszerkezet-utánezatot jobb elfelejteni –, hanem az építész, Gál Tibor saját középkorképét fogalmazta meg a posztmodern építészet néhány sablonosan alkalmazott eszközével. A baj csak az, hogy ennek az egyéni középkorképnek semmi köze a valóságos középkorhoz: így öltötte magára a vár elpusztult Árpád-kori várfalai helyett épített múzeumkerítés a XIX. századi komáromi erőd puskalőréses falainak formáját, a középkori nagyterem helyére emelt, majd kibebezett barokk kaszárnya egy üzemcsarnok képét, az Árpád-kori lakópalota maradványai fölé állított múzeum-épület pedig egy vidéki panzió hamisítatlan külsejét. Ahol pedig a középkori maradvány nem illett az építész koncepciójába, ott azt egyszerűen elbontotta. Bár mindennek nem sok köze van a műemlékvédelemhez, a fantáziának valóban határtalan lehetőségeket nyújt: „határtalanokat”, mert a középkori falak sem szabnak korlátokat a képzelet szárnyalásának.

Visegrádon ez nem így történt. Itt a kutatók által feltárt adatokat Deák Zoltán, az építész tiszteletben tartotta, és alkotó fantáziáját csak ott és annyira engedte szabadjárá, ahol és amennyire nem ütközött a feltárt tényekkel, de még ezekben az esetekben is segítségére voltak elmélyült építészettörténeti ismeretei és a középkori palotáról kialakított hiteles képe. Még a Marosi Ernő által szarkasztikusan csak „galambdúcna” titulált modern loggiapárkánynak is megvan a közismert analógiája a kora reneszánsz

építészetben: a firenzei Pazzi-kápolna loggiapárkánynán, bár ez a hasonlóság valóban csak a véletlen műve. Ám éppen ezen „véletlenek” miatt tudnak a modern részletek belesimulni a történeti épület hangulatába.

Akár az eredeti részletek visszahelyezése, akár az elpusztult eredeti elemek modern formák segítségével történő visszaidézése történt, a visegrádi palotában a rekonstrukciók és a kiegészítések egyértelműen díszletszerepet játszanak a palota romjai felett. Erre a rekonstrukció minden kritikusa felfigyelt, ám furcsa módon ezt hibaként rótták fel nekünk. Pedig ezzel éppen egy másik kritikának, a hamisítás vádjának mondanak ellent. Ha ugyanis valami nem eredeti, akkor az vagy díszlet, vagy hamisítvány. Márpedig a pusztulás visszavonhatatlan: a középkori visegrádi palota nincs többé. Ami a palotából fennmaradt és felkutatható, az már nem a palota, hanem annak pusztán emléke: csupán történeti forrás, ami az egykorvolt palotáról beszél. A kutató ezeket a forrásokat fogja vallasóra, a restaurátor pedig megjelenti azt, amit a forrás elárul a néhai valóságról. Mindez azonban szükségszerűen csak illúzió. A kutató és restaurátor felelőssége az, nehogy a megjelenítés érdekében elpusztítsa magát a forrást, és hogy azt világosan megkülönböztesse a rekonstrukciótól. Ezért nem készíthet soha tökéletes illúziót keltő hamisítványt, hanem pusztán díszletet.

A múlt és az eredetiség sajnos összeegyeztethetetlen fogalmak. Még akkor sem lehetne eredeti a visegrádi palota, ha falait nem rombolták volna le, ha köveit nem hordták volna szét: ha állna még a középkori épület, mi emberek akkor is megváltoztunk volna körülötte. Más már a „szemünk”, így nem láthatjuk ugyanazt, amit fél évezreddel korábbi elődeink. De a kutatás értelme mégis az, hogy legalább megsejthesük: ők, az építők és építetők hogyan láttak. Ehhez azonban tudnunk kell, min nevelkedett a szemük: mit láttak, miben éltek, mit alkottak. Mi, akik a visegrádi palotarekonstrukciót készítettük, valójában egyedül erre voltunk kíváncsiak. A palota rekonstrukciója révén egyszerűen azt akartuk megtudni, hogyan nézett ki, milyenek voltak a terei, a színei, a fényei. Ezeket az érzéseket a legjobb művészettörténeti elemzés, a legpontosabb leírás vagy a legtökéletesebb rajz sem képes visszaadni. Csak a térben és anyagban megtestesült épület nyújthatja a látvány megismerésének élményét.

Megértem, hogy sokak számára furcsának tűnik ez a kíváncsiság, hiszen a tudomány már egy-két évszázada megvan e kérdések nélkül is, és a látvány firtatását jobbra a „laikusoknak” engedi át. Ám az elmúlt évtizedek sok mindent megváltoztattak életünkben. Világunk minden részletében vizuálisabbá vált. Ezernyi eszközön keresztül áramlik felénk a képi információ óriási tömege, és ez nem maradt hatástalan gondolkodásunkra sem, amely egyre erőteljesebben vizuálissá vált. Egy időben divat volt – néhol még ma is az – ezt valamiféle elsekélyesedésnek,

a kultúra elszegényedésének tartani. Ez bizonyos szempontból igaz is: az emberek valóban kevesebbet olvasnak, valóban kevésbé fogékonyak a bonyolult elméleti okfejtésekre. Ami azonban a kultúra veszteségét jelenti az egyik oldalon, nyereséghez vezet a másikon. A mai ember vizuális felfogóképessége sokszorososan felülmúlja a csak egy-két évtizeddel korábbi önmagát: olyan részleteket és jelentési árnyalatokat fedez fel a látványban és mindezt olyan sebességgel, amelyre korábban nem volt képes. Ennek következményeként megnőtt a vizuális igényessége: fontossá váltak számára a színek, a formák, a terek. Az emberi képzelet már nem elégszik meg ködös érzetekkel, hanem éles képekre vágyik. Nem új jelen-

ség ez az emberi kultúra történetében, sőt azt kell mondanunk: valójában a kultúra most kezd visszatermi normális, évmilliók kerékvágásába, amelyből az újkor néhány évszázadának egyre inkább a nyomtatott betűre beszűkülő műveltsége kikököntette. Ahogy terjedt a könyvnyomtatás, úgy sorvadt el a képzet, formát, teret alkotó szellemiség, hogy átadja helyét egy új fogalomnak: a művészetnek, ahol a vizuális forma csupán ruhává vált az ideológia felett. A XX. század végére azonban az új technika teremtette eszközök visszahelyezték a látványt az őt megillető, régi helyre. Ne csodálkozzék tehát senki, ha ma egy vizuálisan gondolkodó kor tudósait a múlt korok vizuális világa érdekli. □

BUZÁS GERGELYNEK FORRÁS-ÜGYBEN, ENYHE ÉRZELMI REAKCIÓVAL

1. Nem csodálkozom, hiszen eredetileg is számoltam azzal, hogy frontvonalak húzódnak a művészettörténészek és az építészek, továbbá az előbbieket és a régészek között, bár az meglep, hogy (pl. a nem Visegrádon, hanem Esztergomban dolgozó) építészek és régészek között is lehet ilyesmi.

2. Ha filológus lenne, B. G. tudhatná: az ember új olvasatának érvényesítése érdekében nem mehet be a Széchényi Könyvtárba, hogy kijavítsa a Pray-kódeksben a Halotti beszéd szövegét, ellenben megteheti – nyomtatásban. Ennyit a „képet, formát, teret alkotó szellemiséget” „sorvasztó” könyvnyomtatás előnyéről, valamint arról is, miért nem a rekonstrukció a forrás (vö. Holnaptól így volt).

MAROSI ERNŐ

3. Talán ide illik: „Akár tetszik, akár nem, nekünk valóban a film-mesék színes és izgalmas világával kell versenyre kelnünk.” (Buzás Gergely: A múlt rekonstruálása avagy a tudós felelőssége. *Műemlékvédelmi Szemle*, 1999. 1–2. szám, 22. old.) Nos, sem nem tetszik, sem nem kell!

4. A V4 felsorolásából kimaradt a lengyel és a szlovák (továbbá a magyar), viszont lényegesen bővült az Euro-perspektíva.

5. Látogassa Ön is a festői Visegrádot! (Posztmodernül: Élmenyromot az élmenyfürdők és a látványpékségek híveinek! – Végtere: a bevételi forrás is forrás.)